»BITI OFFLINE« – KULTURNI ALI RAZREDNI FENOMEN?

TANJA OBLAK ČRNIČ

Povzetek

Namen članka je podrobneje pojasniti, kdo so digitalno izključeni, ter digitalno izključenost povezati z razredno neenakostjo in s kulturnim kapitalom. Neenakost v odnosu do interneta namreč ni zgolj tehnološke narave, temveč gre za kompleksno prepletanje individualnih dispozicij, družbene lokacije, ekonomskih, političnih in kulturnih virov. Obravnava digitalne izključenosti pa odsotnost tehnologije le redko umešča v kontekst siceršnjih kulturnih distinkcij, kar vnaša razmeroma tehnično-ekonomske razlage v smislu »trajnega razkoraka« med digitalnimi bogataši in digitalno revnimi, ne da bi bili pri tem upoštevani drugi dejavniki, ki možnosti za dostop do tehnologije in odločanje o njeni rabi oblikujejo. Namen empirične analize je identificirati tipične skupine digitalno izključenih ali »offline« prebivalcev in pokazati njihovo strukturo glede na razredne kazalnike, medijsko in kulturno potrošnjo. Tipe digitalne izključenosti avtorica preverja s kvantitativno empirično študijo, ki je bila izvedena na naključnem vzorcu 820 prebivalcev Ljubljane in Maribora, in pokaže, kako je razumevanje digitalne izključenosti neposredno povezano z distinkcijami na ravni kulturne participacije, razreda in medijskega okusa.

Tanja Oblak Črnič je izredna profesorica na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani; e-pošta: tanja.oblak@fdv.uni-lj.si.

Uvod

Po podatkih študije *Kultura in razred* je v Ljubljani in Mariboru petina gospodinjstev brez internetne povezave. Obenem pa skoraj celoten vzorec sodelujočih v raziskavi pritrjuje, da je informacijska opremljenost (kabelska televizija, priključek za internet) eden izmed najpomembnejših kazalnikov kvalitete bivališča. Dostop do novih tehnologij torej že nastopa kot pomembna vrednota, neposredno povezana s kakovostjo bivanja, kljub temu pa obstajajo sloji prebivalstva, ki so od sodobnih informacijskih in komunikacijskih praks oddaljeni. Namen članka je zato podrobneje pojasniti, kdo so t. i. digitalno izključeni in katere ovire za dostop do novih tehnologij ocenjujejo kot najbolj pereče. Kaj je tisto, kar posameznike omejuje ali odvrača od tehnologij in kako se nevključenost v digitalno kulturo povezuje z drugimi družbenimi omejitvami?

Domnevam, da je digitalna izključenost rezultat družbenih in kulturnih razlik, zato jo postavljam ob bok drugim družbenim stratifikacijam: razliki po spolu, starosti in izobrazbi kot tudi razrednim distinkcijam ter kulturnemu kapitalu. Zanima me, kako so vzorci izključenosti iz digitalne kulture vzpostavljeni skozi obstoječe družbene hierarhije, torej glede na posameznikovo starost, materialni položaj, zmožnosti in kompetence. Izhajam iz teze, da je neenakost v dostopu do novih tehnologij posledica asimetrične distribucije ekonomskega (denarja, lastnine), političnega oz. socialnega (moči, družbenih odnosov) in kulturnega (veščin in kulturne prakse) kapitala, ne pa vzrok za družbeno stratifikacijo, kot so predvidevale številne razprave o digitalnem razkoraku. Razloge za drugačno izhodišče pripisujem »multidimenzionalni razredni strukturi sodobnih družb, ki ustvarja strukturne neenakosti« (Fuchs 2008, 216).

Na osnovi konceptualnih pomanjkljivosti digitalnega razkoraka razumem digitalno stratifikacijo kot družbeni fenomen, ki je neposredno povezan z družbenimi, ekonomskimi in s psihološkimi ovirami, te pa so neenakomerno interno diferencirane glede na spol, starost, izobrazbo, razred in kulturni kapital. V ta namen najprej predstavim in problematiziram zgodnje razumevanje interneta kot izenačevalca družbene neenakosti in kritično vpeljem diskurz o digitalnem razkoraku. Obravnava digitalne izključenosti namreč odsotnost tehnologije le redko umešča v kontekst siceršnjih kulturnih distinkcij, kar vnaša razmeroma tehnično-ekonomske razlage digitalne stratifikacije v smislu »trajnega razkoraka« med digitalnimi bogataši in digitalno revnimi, ne da bi pri tem upoštevali druge pomembne dejavnike, ki možnosti za dostop do tehnologije in odločanje o njeni rabi tudi pomembno oblikujejo. V luči teh omejitev pokažem, zakaj je razumevanje digitalne izključenosti neposredno povezano tudi z distinkcijami na ravni kulturne participacije in medijskega okusa. V nadaljevanju preverjam tipe izključenosti iz spletne kulture s kvantitativno empirično študijo, ki je bila izvedena na slučajnem vzorcu prebivalcev Ljubljane in Maribora (Luthar idr. 2011). Namen tukajšnje analize je identificirati tipične skupine digitalno izključenih in pokazati njihovo strukturo glede na sociodemografske lastnosti (spol, starost, izobrazbo), razred in predvsem poiskati specifiko teh skupin na ravni medijske in kulturne potrošnje. Na podlagi metode hierarhičnega razvrščanja in izbranih indikatorjev za identifikacijo tipičnih skupin digitalno izključenih ugotavljam, da 1) so v slovenskem prostoru trije medsebojno ločeni »offline tipi«: najmanjša skupina digitalno samoizključenih, manjša skupina digitalno nemotiviranih in največja skupina digitalno povsem iz-

ključenih; in da 2) nevstop v digitalni svet ni toliko omejen z razrednostjo, temveč je podaljšek družbenih ter predvsem kulturnih razlik med skupinami.

Diskurzi o internetu skozi prizmo družbene (ne)enakosti

Vprašanje vstopanja v prostore izkušenj in praks, ki jih splet ponuja, je vedno prepleteno s širšim družbenim, ekonomskim in političnim kontekstom, kar je predmet številnih razprav. Fuchs (2008, 215) meni, da je učinek tehnologije dvostranski, saj hkrati »omogoča in omejuje človeško delovanje«, a še nobena tehnologija sama po sebi ni spremenila razmerij moči, je pa zato omogočila alternativne oblike organizacije v družbi in delovanje znotraj nje, ki jih prejšnje tehnologije morda niso. V tej luči so pristopi do razumevanja odnosov med tehnologijo in družbenimi spremembami izjemnega pomena, saj mnogokrat narekujejo tudi politične odločitve v zvezi z regulacijo tehnologij ter naravnanost do tehnoloških inovacij.

Čeprav so razprave o družbenih spremembah, ki naj bi jih pogojeval hiter razmah internetnih tehnologij, že dalj časa prisotne v znanstvenem diskurzu, je pogled na internet skozi perspektivo razrednih razlik bolj kot ne redek. Zgodnje študije, ki so obravnavale začetke vstopanja interneta v vsakdanje življenje v 90. letih, so vprašanje nove družbene neenakosti naslavljale predvsem skozi prizmo neenakomernega dostopa do omrežij in s tem neenakopravnega dostopa do informacij, pri čemer naj bi bila pomembna vloga razredne družbene strukture. Sredi 90. let je glavnina pozornosti tako znanstvenega kot tudi političnega diskurza prešla na koncept digitalnega razkoraka, ki je resnost in raznolikost dilem skrčil na tehnološko dimenzijo razkoraka ter tendenco po enakomernem zagotavljanju enakega dostopa do interneta za vse, vprašanje razrednih nesorazmerij pa prelil v razlikovanje (ne)uporabnikov glede na njihove sociodemografske dejavnike, predvsem skozi spol, starost, izobrazbo in etničnost. Ko se je po letu 2000 internet začel intenzivno komercializirati, so se razmere na trgu računalniških in telekomunikacijskih tehnologij spremenile, sčasoma pa je postal nujen fenomen v sodobnem vsakdanu vsaj razvitega sveta. Posledično naj bi se razkorak med informacijskimi bogataši na eni in informacijsko revnimi na drugi strani samodejno rešil. Vprašanje razrednih razlik se je tako umaknilo in ostalo tematizirano zgolj kot problem specifičnih marginalnih skupin v večjih nacionalnih državah, kot denimo v Indiji, Aziji, Avstraliji, Kanadi itd. (Leigh in drugi 2011).

Internet - »veliki izenačevalec« družbenih neenakosti

A že v 90-ih letih sta se za razumevanje učinkov internetnih omrežij na družbo pojavila dva nasprotujoča si tabora. Zagovorniki so zatrjevali, da bo potencial generiranja egalitarnega družbenega omrežja pripeljal k oblikovanju t. i. »kibernetske utopije«, medtem ko so njihovi nasprotniki opozarjali na težavo »kibernetskega geta«, ki naj bi nastajal kot rezultat prenosa obstoječih hierarhičnih razmerij in razrednih struktur v spletna omrežja (Ebo 1998b, 2). Optimisti so namreč trdili, da "internet zmanjšuje hierarhične politične asociacije, degradira spolne vloge in etične designacije ter rigidne kategorije razrednih razmerij, ki jih je moč najti v tradicionalnih, na podobi osnovanih in geografsko vezanih skupnostih" (Ebo 1998b, 3). Na ta način naj bi se iz mainstream diskurza izolirane družbene skupine - kot so recimo ženske, invalidi, homoseksualci – rešile statusa marginalnosti in posledično emancipirale.

Kritiki so temu nasprotovali in poudarjali, da ideja o internetu kot emancipatorni tehnologiji ni vzdržna, saj že sama arhitektura tehnologije interneta »črpa iz izvornih razrednih pristranosti in drugih distinkcij, ki izhajajo iz privilegijev moči. Računalnike oblikujejo člani elitne kulture, zato reflektirajo njihovo kulturno orientacijo ter pristranost« (prav tam, 6). Nadalje so opozarjali, da je dostop do kibernetskega prostora skoncentriran v rokah bogatejših in bolje izobraženih, kar posledično ustvarja tehnološko nepismenost, skladno z obstoječo razredno, rasno in spolno diferenciacijo. Za mnoge kritike je namreč rasna, spolna in razredna pristranost v internetu neizogibna, saj je medij »podrejen filozofiji razredno strukturirane ekonomije« (prav tam, 7). Zato naj bi bile posledice komercializacije in prilagajanja interneta množični kulturi potrošnje tudi konec 90. let jasne: »elektronske skupnosti bodo še naprej strukturirane okrog socioekonomskih interesov, ki reflektirajo rasne, razredne in spolne okoliščine« (prav tam, 8).

Dojemanje interneta kot »velikega enakopravneža« pa, nasprotno, predpostavlja tehnologijo, ki briše meje med ljudmi in trajno izničuje mnoge predsodke v obliki različnih »izmov«, kot so seksizem, rasizem ali razredizem (Wolf 1998, 17). Posledica takega optimističnega pogleda je enolična delitev na »krasni novi online« in »grozni off-line« svet, problemi z neenakostjo pa ostanejo stvar zunanje realnosti. V enem od poskusov kritičnega pogleda na idejo o velikem iz(e)načevalcu se je Wolfova dotaknila problematičnih in pristranih interpretacij podatkov o internetnih uporabnikih, in sicer na ravni njihovih rasnih, spolnih in sociodemografskih razlik: »Četudi predpostavljamo, da je internet spolno, rasno ali razredno slep, še vedno ne more biti enakopravno okolje, saj so predsodki in diskriminacija odsotni le do tolikšne mere, kolikor so razlike prikrite« (prav tam, 24). V tem kontekstu naj bi eden večjih potencialov interneta kot družbenega izenačevalca moči bila ravno možnost anonimnega delovanja, ko se sociodemografske specifike marginalnih skupin skrijejo in prilagodijo diskurzu ter praksi večine, namesto nasprotno, da bi se opolnomočile in svobodneje prezentirale znotraj kibernetskega prostora. Še več, metafora o velikem enakopravnežu izhaja iz funkcionalistične perspektive, ki celotno breme za nevključenost v elitni tehnosvet prenaša na bremena posameznika in s tem legitimira status quo (prav tam: 29).

Informacijski razkorak: Vzpon »informacijskih bogatašev« in »informacijsko revnih«

S pojavom informacijske tehnologije in komunikacijskega omrežja so se v 90. letih pojavile tudi mnoge razprave, ki so predvidevale zmanjšan vpliv geografskih in fizičnih razlik med ljudmi. Na nekdanje mesto vloge prostora, fizične oddaljenosti in geografske izoliranosti naj bi stopile vloga izobrazbe, računalniške in informacijske pismenosti ter dostopa do komunikacijskih tehnologij. Slednje naj bi odigralo ključno vlogo pri vključevanju v nastajajoči informacijski tip ekonomije (McNutt 1998, 35). Poudarek na vprašanju nastajanja novega ekonomskega trga dela pa je odprlo tudi vprašanje razredne diferenciacije obstoječih in prihodnjih »informacijskih« družb. Po ocenah McNutta (prav tam, 36) je prihodnost pereča predvsem za najnižji družbeni razred, saj bo »trg dela v informacijski ekonomiji favoriziral tiste z dostopom do informacijske tehnologije in z veščinami, potrebnimi za uporabo tehnologije, ter tiste z znanjem, ki bo ekonomsko koristno«. V tem kontekstu so se širile ravno nasprotne dileme kot prej omenjene – vprašanja o ponovnem širjenju družbene neenakosti na področju informiranja, znanja in

pismenosti, ne pa njihovega izenačevanja. Tako je v ospredju razprav koncept informacijskega razkoraka, ki zaradi neenakomerne distribucije virov potiska tiste z večjim dostopom do informacijske tehnologije v primerjavi z drugimi člani družbe še bolj v ospredje (Carrier 1998, 157).

Pojav informacijskega razkoraka naj bi bil neposredno povezan s konceptom razkoraka v znanju, na katerega so v 80. letih pogosto opozarjali sociologi in tudi raziskovalci medijev: »Pojav internetne tehnologije bo učinkoval podobno kot razkorak v znanju. Informacijsko elito sestavljajo posamezniki z orodjem in znanjem za prilagajanje novi komunikacijski tehnologiji« (prav tam, 168). Razloge za poglabljanje informacijskega razkoraka so razprave konec 90. let utemeljevale kot posledico treh ključnih lastnosti interneta (prav tam, 158, 159): Prvič, v primerjavi s preostalimi komunikacijskimi tehnologijami internet ponuja bistveno več informacij na enem mestu; drugič, internet zahteva mnoge ekonomske, tehnološke in na znanju temelječe resurse in tretjič, dvojna narava interneta povzroča na eni strani preprostejšo recepcijo in iskanje informacij, a obenem zahtevnejšo produkcijo informacij.[1] Pogosto spreminjanje vseh treh ravni spletnega ustvarjanja pa za razumevanje internetnega okolja zahteva nenehno učenje, ki se ves čas spreminja.

Posledice tega razkoraka so v kontekstu družbenih razlik pomenljive. Ena od pomembnih implikacij je, denimo, ta, da je tistim, ki na ravni informacijskih virov zaostajajo, odvzet glas, ta pa prenesen na tiste sloje, ki so tehnologiji bolj prilagojeni: »nova tehnologija povečuje dostop do informacij, te dodane informacije pa člane elit pripravijo, da prihodnjo generacijo tehnologij lažje vključijo v lasten vsakdan. Krogotok se nadaljuje v smeri, ko nekateri člani družbe jezdijo na samem vrhu informacijskega toka in za seboj puščajo druge, ki jim jih nikoli ne uspe dohiteti« (prav tam, 168). S tem se družbena neenakost še poglobi, ne pa zmanjša, zaključuje Carriereva.

Digitalni razkorak kot nova oblika družbene neenakosti

Digitalni razkorak ali digitalna ločnica v najsplošnejšem pomenu predstavlja fizični (ne)dostop do novih tehnologij in z njimi povezano strojno ter programsko opremo. Ker na strukturni ravni obstaja del populacije, ki dostopa do tehnologij nima, se ustvarja (nov) primer družbene neenakosti, ko imajo »tehnološko priklopljeni« več možnosti za dostop do informacij, medijskih vsebin in komunikacijskih storitev ter tudi novih oblik raznovrstnih družbenih interakcij. Digitalni razkorak ima sicer kot koncept kratko, a pestro zgodovino.

Pojem se je v znanstveni produkciji začel uveljavljati konec 90. let in kot »buzz word« hitro nadomestil pred tem pogostejše in bolj sociološko obarvane termine, kot so npr. informacijska neenakost, informacijski ali vedenjski razkorak, računalniška ali medijska pismenost (van Dijk 2006, 221). Gunkel (2003) je skozi poglobljeno analizo razvoja samega pojma in družbenega konteksta, v katerem se je pojavljal, nazorno ponazoril njegovo specifiko. Ugotavlja, da se je razumevanje digitalnega razkoraka spreminjalo in utrjevalo skozi različna obdobja (prav tam, 502–504). Sredi 90. let se je nanašal na razkol med t. i. tehnofobi, ki so izražali izraziti dvom glede naglega tehnološkega razvoja, in njihovimi nasprotniki, ki so v vzponu tehnologije in inženirske miselnosti ter znanstvene racionalnosti prepoznavali »rešitev« za družbeni preporod. Na začetku leta 1997 se pojem ne nanaša več na razlikovanje med dvema idejnima taboroma glede digitalne tehnologije, temveč nastopa za opis nekompatibilnosti med analogno in digitalno tehniko, npr. med

digitalno in satelitsko televizijo ali med filmsko in nefilmsko radiologijo. Šele leta 1999 se v poročilu ameriškega oddelka za komercialne telekomunikacije in informacijsko administracijo (NTIA) prvič nanaša na »razkol med tistimi z dostopom do novih vrst tehnologije in tistimi brez njega« (prav tam, 503), torej na novo obliko družbenoekonomske neenakosti, ki jo označuje raven dostopa do novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij. Digitalni razkorak s tem postane novo ime za označevanje problematike o prepadu med *razredom* informacijskih bogatašev in informacijsko revnim slojem.

Toda njegov vzpon je v znanstveni prostor vnesel več zmede kot jasnosti, saj je prispeval k ustvarjanju mitskega razumevanja o učinkih sodobne digitalne izključenosti. Težavnost pojma ni le v vsebinskem spreminjanju skozi čas, temveč, kot opozarja Gunkel (prav tam, 504), gre za permanentno pluralni termin, kar prinaša dve posledici: prvič, o digitalnem razkoraku ni mogoče govoriti v ednini, temveč ga je ustrezneje misliti kot »konstalacijo različnih in prepletajočih se družbenih, ekonomskih in tehnoloških razlik, ki se vse skupaj imenujejo »digitalni razkorak«. Drugič, leksična multiplikacija pojma ni le semantičen problem in spreminjajoče se definicije samega pojma niso nujno odraz nenatančnosti. Po Gunklovem mnenju je termin v času variiral tudi zato, ker se je tehnologija sama pomembno spreminjala in razvijala.

Warschauer (2001, 2002) na primer predlaga, da digitalni razkorak že na semantični ravni redefiniramo v pojem »digitalne stratifikacije«, saj že termin razkorak, ki ga v slovenski literaturi izmenično prevajamo tudi kot razkol, prepad ali ločnica, predpostavlja sporno delitev na dva nasprotujoča si dela neke celote. Medtem ko pojem »razkorak« predvideva delitev na binarna pola, se pojem »stratifikacije« nanaša na kontinuiteto, ki poudarja različne možne stopnje dostopa do interneta. Tudi za van Dijka je delitev (ne)uporabnikov digitalne tehnologije na ločena pola sporna – v prvega spadajo vsi, ki so »vključeni«, v drugega pa vsi preostali, kar prinaša po njegovem mnenju več težav (van Dijk 2006, 227): 1) zanemarja možnost prehajanja uporabnikov iz enega v drugi pol, torej obstoj t. i. sporadičnih uporabnikov, ki enkrat bolj, drugič manj sodelujejo na internetu; 2) pozablja na t. i. odpadnike, ki so dostop do interneta nekoč imeli, a so ga iz različnih razlogov izgubili; 3) ne upošteva t. i. namerno izključenih, ki zavračajo priključitev na internet ne glede na njihove vire.[2]

Digitalna neenakost in kulturni kapital

Neenakosti v odnosu do interneta torej niso zgolj tehnološke narave, temveč gre za kompleksno prepletanje individualnih dispozicij, družbene lokacije, ekonomskih, političnih, kulturnih in ne nazadnje tudi jezikovnih virov. Neenakosti se kažejo tudi na ravni starosti, razreda, spola, etničnosti in geografske pripadnosti (Dahlgren 2009, 171). Vprašanje zato je, kaj novega sploh vnašajo sodobne tehnologije v konceptualizacijo družbene stratifikacije. Ali se skozi internetno tehnologijo ustvarjajo nove vrste neenakosti in če da, za kako »nove« vrste neenakosti gre?

Kritiki digitalnega razkoraka zato poudarjajo, naj analize sežejo »čez dostop« (Looker in Thiesses 2003; Selwyn 2004), če želijo razumeti profil uporabnikov: namesto razkoraka med tistimi z dostopom in brez njega je smiselno proučevati različne stopnje in vzorce adopcije tehnologije kot kulturnega fenomena. Velik del tovrstnih študij je osredinjen na analizo sposobnosti in veščin, povezanih z razlika-

mi v stopnji izobrazbe uporabnikov. Vendar pa tudi tovrstne analize tehnologijo le redko umeščajo v kontekst kulturne potrošnje in medijskega okusa, vprašanja kulturnega, socialnega kapitala in materialnih virov pa ohlapno povezujejo z analizo demografskih razlik med potrošniki tehnologij (glede na ekonomski status, poklic, starost in spol itd.), ne da bi se jih sočasno utemeljevalo z drugimi vrstami neenakosti.

Teorija kulturnega kapitala daje nasprotno prednost pomenu kulturnega okusa in sodelovanja v kulturnih praksah, kot je na primer zanimanje za branje in literaturo, filme, obiskovanje gledališč, koncertov ali muzejev, ki posledično določajo tudi medijske in tehnološke izbire. Po Bourdieuju so namreč kulturne manifestacije v obliki visoke kulture (literature, opere, gledališča) pomemben vir za oblikovanje nujnih kompetenc in vzorcev, kar pa je v tesni povezavi s kulturnim in socializacijskim ozadjem posameznika. Dandanes, v obdobju digitalne potrošnje in novih medijev, se tovrstno predvidevanje zdi omejeno; sodobne tehnologije ter novi načini medijske, kulturne konzumpcije in komuniciranja zahtevajo specifične prakse in veščine, in kot se razvijajo te, se spreminjajo tudi viri, ki so zanje ključni (Tondeur 2010). Več avtorjev kulturni kapital zato operacionalizira tudi kot participacijo v internetnih praksah (DiMaggio 1982; Janssen in Ultee 1994), saj naj bi dejavnost v kulturni potrošnji vodila v izoblikovanje specifičnega vedenja in veščin tudi v odnosu do nove tehnologije (Tondeur idr. 2010). Posedovanje tehnologij s tem postane indikator ekonomskega kapitala, medtem ko so vzorci prisvajanja tehnologij v neposrednem odnosu z določenim namenom in kontekstom uporabe.

Digitalna izključenost skozi kulturne in razredne distinkcije

Čeprav sega slovenska zgodovina prehajanja računalniške in internetne tehnologije v prostore domov v zgodnja 90. leta, lahko o prepletenosti vsakdanjega življenja z internetom na Slovenskem govorimo šele od leta 2006 dalje, ko je večina gospodinjstev dobila dostop (Oblak 2008). Vstopanje računalnikov in interneta v prostore slovenskih domov pa je praktično od začetkov razslojeno po spolu, starosti in izobrazbi, a v raziskovalnem fokusu so vprašanja razlik med uporabniki glede na razredno strukturo in kulturni kapital ostala ves ta čas v ozadju.

K vprašanju dostopa do tehnologije v slovenskih domovih zato v tukajšnji analizi pristopim ob vprašanju razrednih razlik med gospodinjstvi kot tudi razlik v kulturnem kapitalu. Razrednost znotraj gospodinjstev obravnavam na dva načina: kot razlike na ravni a) *subjektivnega razreda*, ki je rezultat samouvrščanja ljudi v vnaprej določene skupine razredov in kot razlika na ravni b) *poklicnega razreda*, ki temelji na delitvi posameznikov glede na poklic in položaj na delovnem mestu. Kulturne distinkcije in njihova povezanost z digitalno izključenostjo se nanašajo na razlike v izobrazbi in kompetencah, povezanih s kulturo, na odnos do kulturnih objektov in njihovo last ter tudi na konkretne prakse znotraj medijske in kulturne potrošnje. Zanima me, v čem so si skupine izključenih prebivalcev iz digitalne kulture različne, kakšne te skupine sploh so in kakšna je njihova razredna struktura.

Metoda in vzorec

Razlike v dostopu do digitalne kulture preverjam s kvantitativno empirično študijo, ki je bila izvedena na slučajnem vzorcu 820 prebivalcev Ljubljane in Mari-

bora.[3] V anketi smo oblikovali daljši niz vprašanj o (ne)dostopu in ovirah za dostop kot tudi vprašanja o načinih uporabe interneta, pogostosti uporabe, motivaciji in odnosu do interneta na splošno. V pričujoči analizi se posvečamo poglobljeni pojasnitvi digitalne izključenosti skozi sociodemografske spremenljivke, razredne razlike in kulturni kapital.

Tabela 1 prikazuje podatke glede posedovanja osebnega računalnika in dostop do interneta ter kaže ključne razlike glede na spol, starost, izobrazbo in razredno strukturo vzorca. Slednjo smo merili na podlagi samouvrstitve posameznika na razredni lestvici in konstruirane delitve, ki v ospredje postavlja pomen poklica in položaja na delovnem mestu.[4] Samouvrstitev posameznika je rezultat njegove zaznave in subjektivne presoje, kam na določeni lestvici se statusno uvršča,[5] medtem ko je shema poklicnih razredov privzeta po Goldthropu (2000), pri čemer je prvotna devetstopenjska klasifikacija združena v štiri enotne kategorije: spodnji razred (rutinski delavci, nižji uslužbenci, 43 odstotkov vzorca), srednji razred (srednja zaposlitvena struktura, uslužbenci, samozaposleni, 20 odstotkov vzorca), višji srednji razred (nižji, srednji menedžerji, višje zaposlitvene kategorije, strokovnjaki, 23 odstotkov vzorca) in zgornji razred (višji menedžerji, najvišje zaposlitvene kategorije, direktorji, 14 odstotkov vzorca).

Tabela 1: Deleži moških in žensk z osebnim računalnikom in dostopom do interneta glede na starost, izobrazbo in razred

		Osebni računalnik – da	Osebni računalnik – ne	Internetni dostop – da	Internetni dostop – ne
Spol	M	85,5	14,5	83,2	16,8
	Ž	78,5	21,5	76,7	23,3
Starost	pod 30	100	-	99,5	0,5
	30–45	95	5	94,2	5,8
	46–60	84	16	81,3	18,7
	nad 61	44	56	39,6	60,4
Izobrazba	osnovnošolska	47,5	52,5	43,8	56,2
	triletna srednješolska	70,3	29,7	72,8	27,2
	štiriletna srednješolska	94,9	5,1	94,1	5,9
	višje- ali visokošolska	95	5	92,3	7,7
Subjektivni razred	nižji, delavski	53,4	46,6	52,7	47,3
	nižji srednji	70,3	29,7	67	33
	srednji	88,2	11,8	85,7	14,3
	višji	95,1	4,9	94,8	5,2
Poklicni razred	spodnji	68,4	31,6	66,5	33,5
	srednji	83,9	16,1	80,3	19,7
	višji srednji	88,5	11,5	87,6	12,4
	zgornji	92,3	7,7	86,3	13,7

Vir: Luthar idr. 2011

Podatki kažejo, da je prisotnost računalnika in interneta v povprečju pogostejša pri moških, mlajših z visokošolsko ali vsaj štiriletno srednješolsko izobrazbo ter med pripadniki srednjega in (ali) višjega razreda. V Ljubljani in Mariboru je torej brez dostopa do interneta skoraj četrtina (23,3 odstotka) žensk, dve tretjini (60,4 odstotka) starejših od 61 let in več kot polovica (56,2 odstotka) prebivalcev z osnovnošolsko izobrazbo. Spol, starost in izobrazba pomembno diferencirajo možnosti za vključevanje v digitalno kulturo, tudi v dveh največjih urbanih središčih v Sloveniji. Predstave o tem, da ima dandanes dostop do interneta že vsakdo in da je tehnologija prisotna povsod, so precej stran od družbene stvarnosti. Tudi razredna distinkcija kaže pričakovano sliko: z višanjem tako subjektivne zaznave razrednosti kot poklicnega razreda se dostop do računalnika in interneta v gospodinjstvih zvišuje. Več kot 90 odstotkov pripadnikov višjega razreda ima namreč oboje, medtem ko je slaba polovica tistih v najnižjem delavskem sloju brez enega in drugega.

Dimenzije digitalnega dostopa

Toda če upoštevamo Van Dijkovo študijo, ki vprašanje dostopa razširi z upoštevanjem družbenih in kulturnih ozadij »onstran dostopa« (Selwyn 2004), je bolje govoriti o različnih dimenzijah dostopa (glejte van Dijk 2005): a) *Motivacijska raven* se nanaša na odsotnost osnovnih digitalnih izkušenj kot posledice bodisi pomanjkanja zanimanja bodisi pretiranega strahu pred tehnologijo in oceno neprivlačnosti novih tehnologij. Motivacija namreč bolj kot na tehnično ali materialno nezmožnost dostopa opozarja na vprašanje potreb in predstav, ki jih posamezniki oblikujejo do neke tehnologije, še preden se zanjo zares odločijo. b) *Materialna raven* se, nasprotno, neposredno nanaša na odsotnost posedovanja računalnika in fizičnega dostopa do omrežnih povezav, pri čemer so razlike odraz distribucije virov, določene s pripisanimi demografskimi kategorijami, kot so spol, izobrazba, poklic, družbeni status itd. c) *Veščinska raven* kaže, da je pomanjkanje digitalnih veščin pogojeno z nezadostno izobrazbo, odsotnostjo družbene pomoči pri uporabi tehnologije ali uporabnikovo percepcijo interneta kot neprijazne tehnologije. d) *Uporabniška raven* se nanaša na pomanjkljive zmožnosti uporabe tehnologij, kar lahko merimo glede na čas uporabe, vrsto uporabljenih aplikacij in njihovo raznovrstnost, tip omrežne uporabe in stopnjo aktivne oz. ustvarjalne rabe. Različne študije ugotavljajo, da je ustvarjalna, interaktivna raba spletne tehnologije v splošnem razmeroma redek pojav in da se ravno na tej stopnji odraža kulturna specifika spletnega občinstva. Študije tako kažejo, da medtem ko se omejitev materialnega dostopa v družbi zmanjšuje, se razlike na ravni veščinskega dostopa povečujejo, pri čemer naj bi »tradicionalna« pismenost v veliki meri pozitivno določala digitalno pismenost.

Da bi presegli bipolarno razumevanje dostopa do tehnologije, smo podrobneje raziskovali tudi različne ovire, ki posameznikom omejujejo povezanost z internetom. Med razloge za nedostop do interneta smo vključili šest različnih dejavnikov, ki vsebinsko pokrivajo tri prej omenjene ravni dostopa (po Van Dijku 2006): za merjenje a) *motivacijske ravni* smo spraševali o nezanimanju za dostop do interneta in časovnih ovirah za rabo interneta, za merjenje b) *materialne ravni* smo spraševali o finančnih ovirah za nakup opreme in povezav do spleta, za merjenje c) *veščinske ravni* smo spraševali o neznanju in občutku strahu do tehnologij.[6] Tudi tokratna študija je, podobno kot že projekt *Rabe interneta v Sloveniji*[7] pred šestimi leti,

pokazala, da je na prvem mestu vseh zaviralnih dejavnikov nezanimanje za internet (3,7), nato neznanje (3,4) in na tretjem mestu cena oz. strošek nakupa računalnika (3,3) oz. priklopa do internetne povezave (3,1). Kako so omenjene ovire razporejene glede na spol, starost in kraj bivanja vprašanih, prikazuje tabela 2.

Tabela 2: Ovire za nedostop do interneta glede na spol, starost in kraj bivanja

	Spol		Starost				Kraj		skupna arit. sr.
Ovire	M	Ž	pod 30	30–45	46–60	61 in več	LJ	MB	
Ker me internet sploh ne zanima.	3,56	3,76	1,50	3,30	3,30	3,93	3,64	3,70	3,67
Ker ga ne znam uporabljati.	3,08	3,59	1	3,15	3	3,61	3,42	3,33	3,37
Ker je nakup ustreznega računalnika predrag.	3,24	3,34	2,99	4,01	3,39	3,16	3,08	3,46	3,30
Ker je dostop do internetne povezave predrag.	2,89	3,31	3,40	3,52	3,27	3	2,89	3,30	3,13
Ker me je teh stvari malo strah.	2,46	2,83	1,50	2,53	2,48	2,79	2,85	2,54	2,67
Ker za te stvari nimam časa.	2,31	2,78	1,50	3,04	2,45	2,59	2,57	2,58	2,57

Kot nazorno kažejo podatki, se naštete ovire precej različno porazdeljujejo po spolu in starosti vprašanih. Najranljivejšo skupino, ki nadpovprečno ocenjuje prav vse od naštetih ovir, predstavljajo ženske, tem sledijo starostniki, za internetni dostop najmanj občutljivi skupini pa se zdijo mlajši moški. Nekateri dejavniki se kažejo pomembni tudi glede na kraj znotraj vzorca: medtem ko Mariborčani poleg nezanimanja izpostavljajo predvsem ceno računalniške tehnologije in za tem neznanje, je v ljubljanskem podvzorcu bistveno večji pomen kot v mariborskem pripisan strahu pred tehnologijo. Čas kot ovira je na drugi strani lastnost mlajše srednje generacije, ki presenetljivo najvišje ocenjuje tudi ceno računalniške tehnologije kot ovire za nedostop.

Digitalno izključeni

Toda, ali obstajajo tipične kategorije digitalno izključenih, ki so si po zaznanih ovirah podobne? Kot namreč dokazujejo druge študije digitalnega razkoraka, se navedene ravni različno povezujejo z izobrazbo, s spolom, starostjo itd. Poleg že omenjene razrednosti in demografskih spremenljivk nas je zanimala tudi kulturna distinkcija med posameznimi skupinami. Skladno z izhodiščno predpostavko, da je digitalni razkorak indikator kulturne izključenosti oz. šibkega kulturnega kapitala, smo preverjali povezanost teh skupin s kulturno in z medijsko potrošnjo ter razredom.

H kulturnemu kapitalu uvrščam vse indikatorje, s katerimi smo merili objektivirani in utelešeni kulturni kapital (Bourdieu 1987/1997): kulturno participacijo kot (ne)obiskovanje kulturnih in družabnih prireditev (od prostorov klasične umetnosti do popularne kulture in druženja v lokalih); kombinacijo znanja in veščin (poznavanje literature, jezikov) ter posedovanja kulturnih dobrin (knjig, glasbe in drugih umetniških del). Med medijsko potrošnjo smo uvrstili vsa vprašanja, vezana na spremljanje časopisov, revij in televizije ter gledanja posameznih televizijskih oddaj.

Za identifikacijo skupin smo uporabljali metode hierarhičnega združevanja enot in po optimizaciji rešitev pridobili tri tipe digitalne izključenosti in njihovo povezanost z izbranimi dejavniki (glejte prilogo). Spremenljivke, ki statistično značilno diferencirajo te tri tipe neuporabnikov interneta med seboj, so naslednje: na ravni demografije spol, starost, bivališče in delovna aktivnost; na ravni razrednosti se skupine diferencirajo le po subjektivni, ne pa tudi po poklicni razrednosti. Skupin digitalno izključenih na drugi strani med seboj ne diferencira ekonomski kapital (v smislu dohodka gospodinjstva) kot tudi ne narodnost, število let šolanja, tip stanovanja ali politična prepričanja.

Prva analiza vseh gospodinjstev brez dostopa v spletno kulturo (Oblak 2012) je pokazala tri skupine izključenih, ki jih na tem mestu poglobljeno ločujemo na *digitalno celostno izključene z nizkim kulturnim kapitalom, digitalno nemotivirane z visokim kulturnim kapitalom ter digitalno samoizključene* s *srednjim kulturnim kapitalom.* Nabor vsebinskih primerjav med njimi kaže, da je ta delitev bolj kot razredno zares kulturno pogojena. Vprašanje dostopa do interneta tudi v slovenskem prostoru namreč ni enoznačen fenomen, saj gre za raznotere oblike izključenosti, ki so, kot se je pokazalo že ob primeru mobilne telefonije (Oblak 2007; Petrič 2007), posledica strukturnih ovir (celostno izključenih) ali mikroomejitev (motivacijsko izključenih) kot tudi svobodne samoizbire (namerno samoizključenih). Poglejmo, kaj je značilno za tri tipe digitalno izključenih.

1. Kulturno kompetentni, medijsko »klasični«, a digitalno nemotivirani (28 odstotkov vseh brez dostopa). Gre za dobro tretjino vseh digitalno izključenih, pri katerih je kot edina ovira za nedostop do spleta motivacijski manko, saj nadpovprečno ocenjujejo, da jih internet sploh ne zanima. Njihov nedostop do spleta namreč ni pogojen s finančnimi viri, nasprotno, obe materialni oviri sta v povprečju za to skupino najmanj pereči. Veščinske ovire prav tako niso krive za digitalno izključenost te skupine, v kateri je izrazito večji delež moških. Gre za najstarejšo skupino moških upokojencev z visokošolsko izobrazbo. Izključenost iz digitalne kulture se bolj kot strukturne narave zdi rezultat specifične percepcije, kaj internet je oz., bolje, kaj internet ni, saj bi si dostop do njega sicer lahko privoščili. To kaže tudi visok objektivirani kulturni kapital, ki ga utrjujeta predvsem visok delež knjig in najvišji indeks materialnega posedovanja. Na medijskem polju je skupina najbolj naklonjena slovenski javni televiziji, nadpovprečno bere časopise, a podpovprečno spremlja informativne televizijske oddaje. Skupina je v precejšnji meri podzaposlena oz. delovno neaktivna in starejša, njeni predstavniki pa večinoma živijo v lastniškem stanovanju. V primerjavi z drugima dvema skupinama izkazujejo tudi najpozitivnejši odnos do knjig in v primerjavi z drugimi najpogosteje zahajajo v muzeje in galerije.

2. Kulturno šibki, medijsko informativno-komercialno usmerjeni in digitalno povsem izključeni (47 odstotkov vseh brez dostopa). Številčno najbolj zastopano skupino sestavljajo tisti, ki so materialno, veščinsko in tudi motivacijsko izključeni iz digitalnega sveta. Zanje so namreč razlogi za nedostop do interneta bistveno širši kot za prvo skupino; problem so tako cena programske tehnologije kot tudi internetne povezave, neznanje, strah pred tehnologijo in pomanjkanje zanimanja zanjo. Izključenost je torej celovita, saj so njihovi odgovori pri vseh ovirah visoko nad povprečjem. Skupina je v primerjavi s prvo po spolni strukturi izrazito ženska, najnižje izobražena (dve tretjini ima končano le osnovno ali poklicno šolo) in v povprečju mlajša,

podobno kot prva pa je delovno neaktivna (največ je upokojencev in brezposelnih). Z demografskega vidika so tako digitalno najbolj izvzete upokojene ženske z nizko izobrazbo. Na ravni kulturne participacije kažeta dve praksi znotraj visoke kulture – neobiskovanje muzejev in galerij – statistično značilno povezanost s tem tipom digitalne izključenosti, medtem ko za druge kulturne prireditve te povezanosti podatki ne potrjujejo. Največji manko znotraj digitalno celostno izključenih se v kulturnem smislu nadaljuje tudi pri drugih indikatorjih kulturnega kapitala: skupina je najšibkejša v znanju in kulturnih kompetencah ter tudi pri dostopu do kulturnih produktov (knjig in glasbe). Kar zadeva medijsko potrošnjo, je skupina digitalno celostno izključenih še posebej zanimiva, saj v primerjavi s preostalima dvema tipoma nadpovprečno spremlja informativno-dokumentarne televizijske oddaje in podobno kot tretja skupina preferira komercialno televizijo. Branost časopisov skupin na splošno ne diferencira, jih pa medsebojno statistično ločuje spremljanje medijev na spletu. Celostno izključeni so, kar zadeva spletne medije, povsem nepismeni.

3. Kulturno srednje kompetentni, medijsko komercialni, a digitalno samoizključeni (24 odstotkov vseh brez dostopa). Zadnja, številčno najmanjša skupina, je glede navedb posameznih ovir za nedostop do interneta diametralno nasprotna drugi, saj so na vseh ovirah njihove vrednosti izrazito podpovprečne. Zanje niti denar niti neznanje nista zaviralna dejavnika in zdi se, da tudi zanimanje za internet ni premajhno, medtem ko je strah do tehnologij v tej skupini še najmanj problematičen. Ker nobeden od navedenih omejitvenih razlogov zanje ne velja, domnevam, da gre za manjšo skupino drugače izključenih. Morda je njihov nedostop omejen samo na prostor gospodinjstva in imajo možnost pridobivanja spletnih izkušenj drugje; morda je nabor ovir neizčrpen, morda pa gre kar za skupino, ki jo van Dijk imenuje »načrtno izključeni«, ne glede na siceršnje vire. Posebnost te skupine je tudi v tem, da je starostno to srednja generacija, s srednješolsko in z osnovnošolsko izobrazbo, v kateri je velik del (kar tretjina) zaposlenih, in ni niti tipično ženska niti tipično moška. V kulturnem smislu je manj kompetentna od prve skupine, a bolj kot druga, doma je več glasbenih kot književnih del, a literaturo njeni pripadniki kljub temu nadpovprečno poznajo. Po medijskih praksah so bližje prvi kot drugi skupini, čeprav jih s slednjo bolj druži preferiranje komercialnih televizijskih postaj. Lahko bi torej zaključila, da sta si v kulturnem smislu podobnejši prva in tretja skupina, v medijskem pa sorodnejši druga in tretja.

Poleg očitne kulturne in medijske distinkcije pa se je izkazalo, da tudi razredna distinkcija ni nepomembna pri razumevanju skupinskih razlik, vendar zgolj v navezavi na subjektivni, ne pa tudi na poklicni razred. Graf 1 nazorno kaže, kako so trije opisani tipi digitalne izključenosti povezani s subjektivno razrednostjo.

Razredno najbolj homogena je skupina digitalno samoizključenih, v kateri prevladuje srednji razred (66 odstotkov), s skoraj enakim deležem nižjega srednjega (19 odstotkov) in nižjega delavskega razreda (16 odstotkov). Nasprotno je tip digitalno celostno izključenih pogojen z nizko razrednostjo: kar 40 odstotkov predstavnikov te skupine se samouvršča v nižji delavski razred, nadaljnjih 23 odstotkov pa v nižji srednji razred, kar skupaj predstavlja dve petini vseh v tej skupini. Digitalno nemotivirani so razredno najbolj diferencirani, s sicer skromnim, a najvišjim deležem višjega srednjega in visokega razreda (7 odstotkov), na drugi strani pa s slabo tretjino nižjega delavskega razreda (29 odstotkov). Razred torej tudi v tem

Graf 1: Tipi digitalne izključenosti glede na subjektivno zaznano razredno strukturo

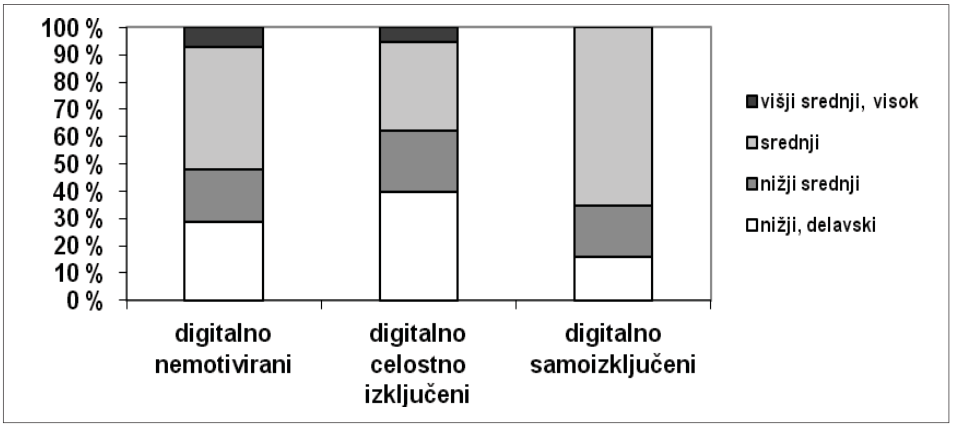

primeru šteje, a bolj kot za objektivirano razredno strukturo, ki bi prispevala k digitalni distinkciji, gre za subjektivno samopodobo respondentov. Ne glede na to pa lahko podobe digitalne izključenosti kot bipolarnega razkoraka med digitalno šibkimi in digitalno bogatimi, ki bi v celoti prekrivale razredno stratifikacijo, vsaj za na tem mestu obravnavano študijo znotraj slovenskega konteksta, zavrnemo.

Zaključek

V dveh največjih slovenskih urbanih središčih lahko torej govorimo o treh različnih tipih digitalne izključenosti, ki se značilno povečujejo z vsemi tremi vrstami dejavnikov, ki so bili predmet izhodiščne razprave: s kulturnim kapitalom, z medijsko potrošnjo in razredom. Nedostop do interneta namreč ni toliko indikator ekonomskega kapitala kot pa kulturnih distinkcij, ki so v največji meri povezane s participacijo v visoki kulturi, posebnimi kulturnimi kompetencami in tudi specifično medijsko potrošnjo ter izobrazbo. Razred kot pomemben razločevalec med tipi digitalne izključenosti deluje v bolj subjektivnem smislu, saj poklicna razrednost treh »offline vrst« sploh ne določa. Tehnološka neizbira je torej skladno s teorijo kulturnega kapitala pomembno povezana s sodelovanjem v kulturnih praksah kot tudi z medijskim okusom. Največja »offline« skupina je v kulturnem smislu najbolj izključena iz visoke kulture, a je na ravni medijskega okusa sorodna drugi manjši skupini digitalno samoizključenih: obe namreč izrazito preferirata komercialno medijsko potrošnjo. Na drugi strani je najmanjša skupina digitalno nemotiviranih kulturno precej kompetentna, v medijskem okusu pa, čeprav bolj klasična, po kompetencah in kulturni praksi sorodna skupini digitalno samoizključenih. Proučevanje uporabnikov interneta oz. njihovega drugega pola – neuporabnikov kot izključno materialno tehnološkega fenomena je torej preveč redukcionistično, če ne upošteva pomembnega kulturnega ozadja. Gre za spoznanje, ki ga internetne študije na Slovenskem, čeprav se redko ukvarjajo s tistimi, ki interneta nimajo, vse prepogosto zanemarjajo, kar kaže na nujen preobrat tudi v raziskovalnem smislu. Ignoriranje kulturnega konteksta pri proučevanju internetnih praks in nerazumevanje interneta kot kulturnega fenomena pa tudi pozablja na prepletanje spleta s popularno kulturo in z medijsko krajino.

Digitalna izključenost je tudi v slovenskem prostoru heterogen pojav, ki je povezan z različnimi zaviralnimi dejavniki, vsekakor pa ni ulovljiv skozi bipolarni diskurz digitalne ločnice. Nasprotno. Sklep, ki ga lahko povzamem iz empirične analize, pritrjuje tezi, da je o digitalni razslojenosti treba govoriti v množini. S tem se študija še za korak približa tistim avtorjem, ki so do pojma digitalni razkorak kritični, in postavi ob bok vsem tistim novejšim tezam, ki nasprotujejo razumevanju sodobnih medijev in računalniško podprtih komunikacijskih tehnologij kot ključnemu dejavniku digitalnega razkoraka. Nasprotno, študije poudarjajo, kako je »digitalni razkorak« zares indikator družbenih razlik (Tondeur in dr. 2011), pri čemer tokratna študija izpostavlja, da je digitalna izključenost mnogokrat tudi odraz posameznikove izbire, in ne nujno neizogibne danosti. Največja skupina digitalno izključenih kljub temu dokazuje, kako so prevladujoče ideje, da je internet dostopen praktično vsem, saj so stroški za njegovo rabo tako rekoč dovolj nizki, da so vsem dosegljivi in torej v ničemer »obremenjeni« z razredno strukturo, empirično zavajajoče. Poleg razrednosti igrajo kot ključno vlogo družbene hierarhije še vedno precej »klasične« kategorije družbene neenakosti: spol, starost in izobrazba.

Bakardijeva (2005, 98) opozarja, da »če naj se internet razvija kot enakovreden družbeni vir, bodo morali tudi ustvarjalci programske opreme, storitev in ponudnikov vsebin prej ali slej upoštevati dejanske okoliščine in specifične interese tehnološko šibkih uporabnikov«, kar velja tudi za slovenski prostor. In čeprav ne obstaja le ena »digitalna kultura«, zgodovina interneta že kaže, kako se v spletnem okolju preferirajo določeni kulturni trendi pred drugimi (Kendall 2002, 185). Prav v tem kontekstu je poznavanje kulturnih preferenc, medijskih izbir in kulturnih praks, ki niso nujno digitalizirane, še kako pomembno tudi za razumevanje tistih, ki so tako ali drugače dandanes »offline«.

Opombe:

1. Tu se avtorica sklicuje predvsem na zapleteno jezikovno strukturo HTML, značilno za obdobje interneta 1.0, ki je s prehodom v preproste, posameznikom prijaznejše platforme preseženo.

2. Kot zanimiv primer te vrste neuporabnikov van Dijk navaja starejše menedžerje, ki rabo e-pošte in brskanja po spletu prelagajo na svoje podrejene (običajno tajnice). Paralelni primer take javne in medijsko znane osebe, ki pa zagotovo ni osamljen v slovenskem prostoru je, denimo, ljubljanski župan Zoran Janković.

3. Vzorčni okvir raziskave je predstavljal Centralni register prebivalstva, iz katerega smo naključno izbrali osebe, starejše od 18 let, s stalnim prebivališčem v mestni občini Ljubljana ali Maribor. Po zaključku anketiranja smo preverili usklajenost strukture realiziranega vzorca s strukturo populacije in ob upoštevanju uteži v primeru spola in starosti z metodo ranking; podatki iz raziskave odražajo dejansko strukturo definirane populacije.

4. Podrobna razredna klasifikacija je predvsem »delovni instrument, ne pa dokončni zemljevid razredne strukture« (Luthar in Kurdija 2011, 284, 285), in je bila pri celotnem projektu vnaprej privzeta.

5. Anketno vprašanje se je glasilo: »Večina ljudi sebe vidi kot pripadnike nekega družbenega razreda. Kateri družbeni skupini – sloju ali razredu – se vam zdi, da pripadate?« Možni odgovori so bili: 1 – nižji, 2 – delavski, 3 – nižji srednji, 4 – srednji, 5 – višji srednji, 6 – višji razred. Šeststopenjska lestvica je v tabeli rekodirana v štiri razrede.

6. Konkretno anketno vprašanje se je glasilo: »Kaj so razlogi, da v vašem gospodinjstvu nimate dostopa do spleta? Ocenite, koliko je posamezen razlog za vas osebno pomemben ali ne«. Vprašani so odgovore, razvrščene na lestvici od 1 do 5, pri čemer je 1 pomenilo, da razlog sploh ni pomemben, 5 pa, da je odločilen. Višja je torej vrednost aritmetičnih sredin, pomembnejši je posamezni razlog.

7. Vzorec neuporabnikov interneta je v tej študiji v primerjavi s prej omenjeno RIS-ovo študijo bistveno manjši (n = 156).

Literatura:

Bakardjieva, Marija. 2005. *Internet Society.* London: Sage.

Bourdieu, Pierre. 1986/1997. The Forms of Capital. V A. H. Halsey, H. Lauder, P. Brown in A. S. Wells (ur.), *Education. Culture, Economy, and Society*, 46–58. Oxford: Oxford University Press.

Carrier, Rebecca. 1998. On the Electronic Information Frontier: Training the Information-Poor in an Age of Unequal Access. V B. Ebo (ur.) *Cyberghetto or Cybertopia?* 153–170. London: Praeger.

Chadwick, Andrew. 2006. *Internet Politics: States, Citizens, and New Communication Technologies*. Oxford: Oxford University Press.

Chandler, Daniel. 1994. Biases of the Ear and Eye: Great Divide Theories, Phonocentrism, Graphocentrism, and Logocentrism. <www.aber.ac.uk/media/documents/litoral.litoral.html>

Curran, James in Jean Seaton. 2003. *Power without Responsibility*. London: Routledge.

Dahlgren, Peter. 2009. *Media and Political Engagement: Citizens, Communication and Democracy*. Cambridge: Cambridge Press.

DiMaggio, Paul. 1982. Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review* 47, 2, 189–201.

DiMaggio, Paul in Eszter Hargitai. 2001. From the Digital Divide to Digital Inequality. Centre for Arts and Cultural Policy Study, Princetone University, Working Papers 15.

Dolničar, Vesna. 2008. *Merjenje dinamike digitalnega razkoraka.* Ljubljana: FDV.

Ebo, Bosah. 1998a. *Cyberghetto or Cybertopia? Race, Class and Gender on the Internet.* London: Praeger.

Ebo, Bosah. 1998b. Internet or Outernet? V B. Ebo (ur.), *Cyberghetto or Cybertopia?* 1–14. London: Praeger.

Fuchs, Christian. 2008. *Internet and Society: Social Theory in the Information Age*. London: Routledge.

Goldthrope, John H. 2000. *On Sociology. Numbers, narratives and the integration of research and theory.* Oxford: Oxford University Press.

Gunkel, David J. 2003. Second Thoughts: Toward a Critique of the Digital Divide. *New Media & Society* 5, 4, 499–522.

Kendall, Lori. 2005. *Hanging out in the Virtual Pub: Masculinities and Relationships Online.* Berkeley: University California Press.

Leigh, R. Patricia, ur. 2011. *International Exploration of Technology Equity and the Digital Divide: Critical, Historical and Social Perspectives.* New York: Information Science Reference.

Luthar, Breda in Slavko Kurdija. 2011. Razred in kulturne distinkcije. *Teorija in praksa* 48, 4, 982–1003.

Luthar, Breda, Slavko Kurdija, Dejan Jontes, Brina Malnar, Blanka Tivadar, Tanja Kamin in Tanja Oblak. 2011. Medijska potrošnja, razred in kulturna stratifikacija: končno poročilo s sumarnikom. Ljubljana. FDV.

Mason, Shana M. in Kenneth L. Hacker. 2003. Applying Communication Theory to Digital Divide Research. *IT&Society* 1, 5, 40–44.

McNutt, John G. 1998. Ensuring Social Justice for the New Underclass V B. Ebo (ur.), *Cyberghetto or Cybertopia?* 33–49. London: Praeger.

Mossberger, Karen, Caroline J. Tolbert in Ramona S. McNeal. 2008. *Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation*. Cambridge: The MIT Press.

Oblak, Tanja. 2007. Med simbolnimi pomeni in realnimi praksami mobilnega vsakdanjika. V V. Vehovar (ur.), *Mobilne refleksije*, 87–114. Ljubljana: FDV.

Oblak, Tanja. 2008. O začetkih interneta na Slovenskem. V M. Pušnik (ur.), Prispevki k zgodovini slovenskih medijev. *Javnost – The Public* 15, 5, S151–S170.

Oblak, Tanja. 2012. Digitalne razslojenosti: Spletna kultura skozi razredno in kulturno diferenciacijo v Ljubljani in Mariboru. *Družboslovne razprave* XXVII, 71, 39-62.

Petrič, Gregor. 2007. Pretnja preračunljivega individualizma v družbi posredovanih odnosov. V V. Vehovar (ur.), *Mobilne refleksije*, 115–146. Ljubljana: FDV.

Quan-Haase, Anabel in Alyson L. Young. 2010. Uses and Gratifications of Social Media: A Comparison of Facebook and Instant Messaging. *Bulletin of Science, Technology & Society* 30, 5, 350–361.

Selwyn, Neil. 2004. Reconsidering Political and Popular Understanding of the Digital Divide. *New Media & Society* 6, 3, 341–362.

Tondeur, Jo, Ilse Sinneave, Mieke van Houtte in Johan van Braak. 2010. ICT as Cultural Capital: The Relationship between Socioeconomic Status and the Computer-use Profile of Young People. *New Media & Society* 13, 1, 151–168.

Van Dijk, Jan. 2005. *The Deepening Divide: Inequality in the Information Society*. London: Sage.

Van Dijk, Jan. 2006. Digital Divide Research, Achievements and Shortcomings. *Poetics* 34, 4-5, 221–235.

Warschaurer, Mark. 2001. What is Digital Divide? <http://www.gse.uci.edu/markw>

Warschaurer, Mark. 2002. Reconceptualizing the Digital Divide, *First Monday* 7, 1. <http://firstmonday.org/htbin/cgiwrap/bin/ojs/index.php/fm/article/view/967/888>

Wilson, Kenneth, Jennifer Wallin in Christa Reisre. 2003. Social Stratification and Digital Divide. *Social Science Computer Review* 21, 2, 133–143.

Wolf, Alecia. 1998. Exposing the Great Equalizer: Demythologizing Internet Equity. V B. Ebo (ur.), *Cyberghetto or Cybertopia?* 15–32.

PRILOGA

Skupine spletno izključenih glede na demografske karakteristike, kulturni kapital in medijsko potrošnjo (povprečne vrednosti na posameznih lestvicah in odstotni deleži na demografskih spremenljivkah)

	Digitalno nemotivirani	Digitalno povsem izključeni	Digitalno samoizključeni	Skupaj
Ker ga ne znam uporabljati.	šibko 2,68	močno 4,38	zelo šibko 2,18	3,37
Ker je nakup ustreznega računalnika predrag.	zelo šibko 1,81	močno 4,55	šibko 2,61	3,30
Ker je dostop do internetne povezave predrag.	zelo šibko 1,81	močno 4,14	šibko 2,73	3,13
Ker za te stvari nimam časa.	srednje 2,49	srednje močno 3,20	zelo šibko 1,46	2,57
Ker me internet sploh ne zanima.	močno 4,21	močno 4,46	zelo šibko 1,48	3,67
Ker me je teh stvari malo strah.	šibko 2,09	močno 3,60	zelo šibko 1,53	2,67
Moški Ženske	56,8 % 43,2 %	30,8 % 69,2 %	51,4 % 48,6 %	42,8 57,2
Do 30 let 30–45 let 45–60 let Nad 61 let	– 6,8 % 20,5 % 72,7 %	– 9 % 24,4 % 66,7 %	5,4 % 5,4 % 43,2 % 45,9 %	1,3 7,5 27,7 63,5
Osnovnošolska izobrazba Poklicna izobrazba Srednja strokovna izobrazba Srednješolska splošna izobrazba Višje-/visokošolska izobrazba	11,6 % 20,9 % 34,9 % 7 % 25,6 %	37,7 % 28,6 % 24,7 % 1,3 % 7,8 %	30,6 % 2,8 % 44,4 % 13,9 % 8,3 %	28,8 20,5 32,1 5,8 12,8
Zaposlen	15,6 %	7,8 %	31,6 %	15,6
Samozaposlen	2,2 %	–	2,6 %	1,3
Nezaposlen	2,2 %	10,4 %	–	5,6
Upokojen, neaktiven	80 %	81,8 %	65,8 %	77,5
Kulturna neparticipacija: neobiskovanje muzejev	manj 4,28	pogosto 4,75	srednje 4,55	4,58
neobiskovanje umetniških galerij	manj 4,41	pogosto 4,84	manj 4,53	4,65
Kulturne veščine: poznavanje literature	visoke 1,36	zelo šibke 0,48	srednje 1,29	0,91
Kulturni objektivirani kapital: št. originalnih glasbenih produktov št. knjig	malo 47,64 precej 175,97	zelo malo 19,38 malo 74,25	srednje 101,47 srednje 105,22	98,26 110,19
Materialnost doma: skupni indeks posedovanja	zelo visok 2,28	nizek 1,36	visok 1,98	1,76
Medijska potrošnja v odstotkih: Javna TV (SLO1 + SLO2) Komercialna TV (POP TV)	 46,5 27,9	 33,3 48,7	 25,6 46,2	 35 42,5
Indeks spremljanja informativnih oddaj	nizek 2,75	visok 3,27	nizek 2,56	2,96
Spremljanje medijev na spletu	srednje 0,11	zelo nizko 0,03	visoko 0,24	0,10
N	44	74	37	156